

Recenzie

MÜLLER, Annalena. *Monastic Women and Secular Economy in Later Medieval Europe, ca. 1200 to 1500*. New York : Routledge, 2014, 210 s. ISBN 978-1-032-29070-6.

Autorkou knihy „*Monastic Women and Secular Economy in Later Medieval Europe, ca. 1200 to 1500*.“ je švajčiarska historička Annalena Müller, ktorá sa vo svojom výskume zameriava predovšetkým na dejiny mníšok, kláštorov a ženských reholí v období vrcholného a neskorého stredoveku. V úvode knihy autorka vyzdvihuje rolu ženských kláštorov v období stredoveku, ktoré dodnes stoja na okraji medievalistického záujmu. Kriticky sa vyjadruje o období 19. a prvej polovice 20. storočia, keď sa dejiny ženských kláštorov úmyselne prekladali na perifériu záujmu, hoci taktiež išlo o významné subjekty stredovekej spoločnosti. Predkladaný pohľad na históriu monasticizmu preto považuje za skreslený, keďže práve kláštory boli miestom, kde aj ženy mohli v mužskom svete stredoveku využiť príležitosť ekonomickej samostatnosti. K problematike autority žien v kláštoroch sa však snaží pristupovať kriticky a uznáva, že v stredovekej Európe zohrali ženy menej významnú úlohu, než muži. Podľa autorkiných záverov boli ženské kláštory stredovekými duchovnými inštitúciami, kde rehoľníčky mohli vykonávať fakticky podobnú funkciu ako muži v rámci sekulárnych záležitostí, akým bolo hospodárenie a správa majetku. Historici 19. storočia považovali kláštory za archívy stredoveku, no ich objekt záujmu patril predovšetkým mužským kláštorom, pričom až v 30-tych rokoch 20. storočia sa započalo spracovávanie archívneho materiálu aj v ženských kláštoroch, čím sa položili prvotné základy pre výskum autorky.

Kniha sleduje celkovo štyri ženské kláštory, a to Notre-Dame de Soissons, opátstvo Buchau, Fraumünster v Zürichu a Klingental v Bazileji. Tri z týchto kláštorov, Notre-Dame, Buchau a Fraumünster, disponovali viacerými majetkami, ktoré im boli udelené panovníkmi ešte v období raného stredoveku, čo predstavovalo dôležitú základňu pre ich ekonomické fungovanie v neskoršom období. Tieto majetky sú predmetom sondovania autorky, pričom sa snaží pochopiť všetky aspekty, ktoré viedli k ich úspešnej alebo neúspešnej ekonomicko-hospodárskej činnosti. Vlastníctvo pôdy bolo pre kláštory kľúčovou záležitosťou, prinášajúcou so sebou aj množstvo práv voči ľuďom, ktorí na nej žili. Postupne tak vníma vzťahy medzi kláštorami ako zemepanskými inštitúciami a roľníkmi, teda poddanými. Na druhej strane, neskoršie datovaným stredovekým kláštorom, ako napríklad Klingental v Bazileji, už neboli pri svojom vzniku udeľované tak rozsiahle majetkové práva, ako tomu bolo v ranom stredoveku. Napriek tomu dokázal prosperovať vďaka svojej ekonomickej činnosti a pokryť tak všetky náklady spojené s chodom kláštora. Bezpochyby, aj novozaložené kláštory sa snažili nadobudnúť také majetkové domény, aby sa rovnali starším kláštorom, hoci neskorším vývojom spoločnosti sa v období neskorého stredoveku venovali čoraz viac činnostiam blízkym skôr bankám, ako to autorka ukázala na príklade kláštora Klingental. Predstavené štyri kláštory boli určené pre vyššie postavené dámy s aristokratickým pôvodom,

ktoré na týchto miestach prežívali svoj život, venovaný oddanosti Bohu. Autorka postavila svoj výskum prevažne na práci s archívnym materiálom, no ako sama uviedla, väčšina prameňov nebola do dnešných dní edične spracovaná, pričom pri určitých kláštoroch by spracovanie všetkých zachovaných písomností predstavovalo celoživotnú úlohu. Preto je práca postavená prevažne na vybraných dokumentoch, čo však neznižuje jej hodnotu, práve naopak, autorka počas práce viedla podrobnú databázu prameňov, ktorá bola neskôr zverejnená aj on-line. Vďaka tomu je možné databázu stále dopĺňať a ťažiť z nej informácie a problematika je zároveň prístupnejšia širším vrstvám vedeckej spoločnosti.

Kniha je rozdelená na dve hlavné časti, pričom prvá s názvom „*Early Medieval Structure and the Late Medieval Economy*“ sa ďalej delí na dve kapitoly. Podobne je rozdelená aj druhá časť s názvom „*Monastic Economic Power in the Late Medieval City*,“ každá z kapitol obsahuje aj ďalšie podkapitoly. Treba vyzdvihnúť, že autorka k práci spracovala aj mapové prílohy, čo každý čitateľ určite ocení. Okrem toho sú v práci aj obrázkové prílohy pre lepšie pochopenie skúmanej témy.

Kapitola „*The Early Medieval Background. Notre-Dame de Soissons, Buchau Abbey, and Fraumünster of Zurich*“ sleduje tri zo štyroch skúmaných kláštorov a jednotlivo sa venuje každému z nich. Prináša tak informácie o ich založení a udelených právach a privilégiách z obdobia raného stredoveku. Pri opise Kláštora v Notre-Dame de Soissons autorka predkladá závery ohľadom prvotného pôsobenia mníchov v kláštore počas siedmeho storočia, teda predovšetkým ide o ich vzdelávací charakter a úlohu zachovania pamiatky po zakladateľovi Ebroinovi, no vyjadruje sa aj k regule mníchov, ktorá mohla byť pôvodne podľa pravidiel sv. Kolumbána, no až neskôr po synodách v Aachene začali žiť mníšky podľa pravidiel benediktínskej reguly. Druhým sledovaným kláštorom je Buchau. Kláštor v 11. storočí vyhorel a boli zničené aj písomnosti k včasnému vývoju kláštora. Je preto aj nejasné, akými regulami sa kláštor riadil po svojom založení. Do 14. storočia je zrejmé, že bol vedený podľa pravidiel kongregácie kanónikov. Pramene kláštora viažuce sa k obdobiu raného novoveku tak nie sú dochované, preto sa autorka snaží priblížiť celkovú situáciu panujúcu v skúmanom regióne ohľadom zakladania kláštorov. Súčasťou komunity v Buchau boli aj muži, kanonici, ktorí mali zabezpečiť mníškam duchovnú starostlivosť, plnili teda funkciu spovedníkov a kňazov. Právo vymenovania kňazov však ostávalo v rukách opátky, ktorá tak bola najdôležitejšou osobou kláštora. Posledným kláštorom, ktorého ranostredovekému vývoju sa autorka venuje, je Fraumünster v Zürichu. Kláštor založil kráľ Ludovít Nemec, pričom prvými dvoma opátkami boli jeho dve dcéry, Hildegarda a Berta, po nich nastúpila Richarda, ktorá ale nebola duchovnou, no svetskou správkyňou, keďže bola manželkou Karola III. a súčasne pôsobila ako opátka aj v Säckingene a ďalších štyroch kláštoroch. Kláštor bol teda akýmsi prominentným miestom Karolovcov. Tento charakter si udržal aj u karolovských následníkov, či už to bola otovská alebo sálska dynastia. Oto I. Veľký im dokonca udelil imunitu, vďaka ktorej bol kláštor oslobodený od podradenosti biskupovi, no podliehal priamo panovníkovi. Za Henricha III. im bolo dokonca udelené regálne právo razby mincí. Privilégiá Fraumünsteru boli od druhej polovice 11. storočia oslabované vplyvnými vojvodami z Zürichu, čo pretrvalo až do začiatku 13. storočia. Napriek tomu sa počas obdobia boja o investitúru podarilo kláštoru vymaniť spod moci panovníka. Opátka kláštora bola dokonca volená z kolégia mníchov, zvolenú opátku následne v úrade potvrdil kostnický biskup. Po tom,

čo sa podarilo kláštoru striasť vojvodov z Zürichu, dostala sa opátka na úroveň správkyne mesta Zürich.

Druhá kapitola „*The Worldly Dominions of Women Religious in Late Medieval Europe*“ sa postupne dostáva k hlavnému cieľu, ktorý bol podnetom pre napísanie monografie, sleduje teda faktory vplyvajúce na hospodársku samostatnosť v období neskorého stredoveku. Fáza neskorého stredoveku je známa rozvojom miest a obchodu, čo značne vplývalo aj na fungovanie kláštorov. Autorka predkladá tri stupne faktorov, vplyvujúcich na hospodársky úspech kláštorov i napriek vzrastajúcej konkurencii v neskorom stredoveku. Za základ tak považuje obdobie vzniku kláštora, teda, ak kláštor existoval aspoň niekoľko storočí, bolo ďalej dôležité, aby si kláštor udržal svoje majetky a bohatstvo až do tohto obdobia, a po tretie, aby dokázal navýšiť svoje bohatstvo. Tento základ však nebol vždy podmienkou úspechu. Podobne ako v predchádzajúcej kapitole sa zameriava na tri kláštory Notre-Dame, Buchau a Fraumünster. Jedným zo záverov autorky je predovšetkým tvrdenie, že k úspešnému hospodáreniu dospel kláštor po viacgeneračnom úsilí opátiek. To sa, samozrejme, mohlo udržať len v prípade zachovania si určitej nezávislosti, no za dôležité považuje aj vnútorné podmienky kláštora. Hoci autorka tvrdí, že jej zámerom nie je sa dopodrobna venovať dejinám kláštorov, svoje úsilie vložila predovšetkým na hospodárske aktivity opátiek a tak v určitosti prispela okrem iného aj k výskumu dejín jednotlivých miest, pri ktorých kláštory pôsobili. Vidieť to tak na príklade kláštora Fraumünster, kde opátky mali právomoc nad razbou mincí, výmenou majetku a všetkým obchodom v Zürichu. V roku 1336 sa udiala vzbura cechov a kláštor prišiel o všetky privilégiá, ktoré následne odovzdali do rúk cechov. Tak začal kláštor postupne strácať na význame. Zlú finančnú situáciu v kláštore autorka pripisuje aj nákladnému životu mníchov, neustále prestavby, markantný úbytok majetku kláštora do prvej polovice 15. storočia či príjmy kláštora za obilie a nedostatočné adaptovanie sa na monetárnu politiku Zürichu. Finančné ťažkosti v kláštore sa opátky snažili riešiť znižovaním prebend mníchov, ktoré však protestovali. Finančná situácia sa horšila, čím kláštor svoj ekonomický vplyv úplne vytratil. Fraumünster tak slúži ako príklad neúspešného hospodárenia, a to aj napriek jeho úspechom v období vrcholného stredoveku. Autorka skonštatovala, že prípad kláštora vo Fraumünsteri mohol slúžiť ako vznik naratívu o nekompetentnosti opátiek v oblasti vedenia a chodu hospodárskych záležitostí kláštora. Túto teóriu chce však vyvrátiť prostredníctvom príkladov hospodárenia v Notre-Dame de Soissons a opátstva Buchau. Opátstvo Buchau si počas stredoveku udržalo nezávislosť a efektívne riadilo svoje vnútorné i vonkajšie záležitosti, ktoré boli ovplyvňované viacerými okolitými bohatými mestami, no svoje konflikty dokázal kláštor zvládnuť. Podkapitola približuje práva a povinnosti kláštora a skúma jeho základné príjmy a výdavky či jurisdikciu opátky až do konca 15. storočia. Na príklade Notre-Dame de Soissons ukazuje, ako dokázal kláštor zväčšovať svoje majetkové domínium, čím si takisto zabezpečil vhodné hospodárske zázemie. Okrem donácií panovníka sa kláštorne majetky rozrastali jeho vlastnou kúpnou stratégiou. Kláštor tak autorka vďaka jeho úspešnej hospodárskej činnosti prirovnáva k ostatným mocným feudálom svojej doby.

Druhá časť práce „*Monastic Economic Power in the Late Medieval City*“ sa zameriava predovšetkým na opátstvo Klingental v Bazileji. Ide o najmladší zo skúmaných kláštorov. No napriek tomu sa jeho ekonomické a duchovné aktivity v období

neskorého stredoveku vyznačujú značným úspechom, a to do takej miery, že mu autorka venovala až dve kapitoly. Prvá kapitola v druhej časti „*Economic Strategists Klingental in Basel I.*“ sleduje kláštor od samých začiatkov. Mníšky pôvodne nesídili v Bazileji, celkovo sa kláštor presťahoval dvakrát, kým našiel ideálne miesto pre svoje fungovanie. Po presťahovaní dáva do pozornosti aktivity členiek kláštora, ako bol nákup, predaj či prenájom pôdy a samé mali právo nahromadiť a zhodnotiť svoj vlastný majetok, no po smrti všetky ich majetky a peniaze pripadli kláštoru. Okrem toho sú v knihe načrtnuté aj pravdepodobné výdavky spojené so vstupom mníšok do kláštora, samotné zariadenie ciel mníšok, taktiež sú tu vysvetlené aj jednotlivé povinnosti mníšok v správe kláštora. Druhá kapitola druhej časti práce s názvom „*Following the Money Klingental in Basel II.*“ pokračuje v skúmaní kláštora Klingental a jeho finančných príjmov a výdavkov. Dôležitou poznámkou autorky je, že ak výdavky kláštora boli na krátke obdobie prevyšujúce príjmy, znamenalo to hneď neefektívne hospodárenie, keďže mohlo ísť o obdobie neúrody či omeškanie platby pohľadávok kláštora. Príjmy dokázal kláštor získať aj prostredníctvom konania zádušných omší či modlitieb za zosnulých, čo predstavovalo taktiež dôležitý faktor v jeho hospodárení, keďže mnohé majetné rodiny takto obdarovali kláštor veľkou sumou peňazí. Treba však zdôrazniť, že tieto služby sa nevykonávali za účelom zisku, kláštor často prichádzal k financiám po zosnulých prostredníctvom dochovaných testamentov, čo vytváralo nepravidelné a nepredikovateľné príjmy. Dôležitou súčasťou hospodárskej prosperity bola aj nájomná činnosť kláštora, ktorá taktiež zabezpečila rast bohatstva, okrem toho autorka skúma aj spôsoby platieb kláštorom, teda, či išlo o monetárnu alebo naturálnu transakciu. Na konkrétnych príkladoch tak reflektuje skutočný stav hospodárenia, pričom do konca 15. storočia sa mníšky Klingentalu stali najbohatším konventom v Bazileji a mohli si dovoliť bývať v honosne zariadených celách a konzumovať drahé chute a exotické jedlá. Tento životný štýl však bol trňom v oku niektorých dominikánov, ktorí si vynútili aplikovanie rôznych reforiem, aby mníšky žili viac prísnejším spôsobom. Mníšky to odmietali, zamkli sa v kláštore, ktorý bol obohatený vojskom, pod nátlakom boli napokon vyhnané, no prostredníctvom istých ústupkov im pápež Sixtus IV. vyhovel v ich žiadosti vrátiť sa a vyhnúť nové mníšky z kláštora Klingentalu, ktoré zaujali ich miesto. Táto situácia netrvala dlho a príchodom reformácie im boli odobraté ich najväčšie práva, niektoré mníšky opustili kláštor, iné tu ostali až do svojej smrti, no sláva kláštora bola navždy preč, až kým kláštor neopustila posledná mníška v roku 1559. Kapitoly tak verne odzrkadľujú finančné záležitosti kláštora až po jeho zánik v 16. storočí, svedčí teda o neúnavnej hospodárskej aktivite mníšok v období 15. storočia.

Monografia poukazuje na aktivity ženských kláštorov, ktoré sa snažili na svojich majetkoch udržať monopolné postavenie v rámci ekonomicko-hospodárskych záležitostí. Práca je v závere obohatená aj o rozsiahlu prílohu v podobe rôznych finančných záležitostí mníšok, čo dodáva práci potrebné informácie pre pochopenie skúmanej problematiky, no využiteľná je aj pre ďalší výskum v budúcnosti. Všeobecne tak autorka chcela poukázať, že aj ženské kláštory dokázali fungovať samostatne v období stredoveku, ktorý je považovaný za čisto mužské obdobie, no výskum kláštorov poukazuje na to, že aj mníšky na čele s opátkou boli natoľko schopné, aby viedli správu kláštora úspešne a samostatne.

Miroslav Kotrha

ŠIMON, František – BALEGOVÁ, Jana. *Matej Bel o banskobystrických medených vodách*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta, Katedra klasickej filológie, 2024. 144 s. ISBN 978-80-574-0286-2.

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach v tomto roku vydala zaujímavé dielo dvojice autorov prof. PhDr. Františka Šimona, CSc. a doc. Mgr. Jany Balegovej, PhD. s názvom *Matej Bel o banskobystrických medených vodách*. Autori sa venujú v našich krajinách zabudnutej *Správe* Mateja Bela, ktorú publikoval v roku 1741 v časopise *Philosophical Transactions*. *Správa* sa zaoberá tzv. cementáciou, t. j. v prípade Španele Doliny schopnosti železa, ako menej ušľachtilého kovu, vyľučovať z roztoku síranu mednatého meď. Matej Bel tento proces dobre a osobne poznal, a preto ho mohol hodnoverne opísať. Jeho informácie mali pre vtedajší vedecký svet neoceniteľnú hodnotu, nakoľko nie každý vedec si mohol dovoliť návštevu Banskej Bystrice. Keďže v tomto čase ešte nebola známa podstata tohto chemického procesu, v určitých kruhoch sa považoval za dôkaz možnosti transmutácie kovov, t. j. premeny jedného kovu na iný. Cementácia bola preto predmetom záujmu mnohých alchymistov a falošných chemikov. Význam tohto diela je však potrebné vidieť vo viacerých rovinách. *Správa* totiž nie je určená domácejmu publiku, ale učencom v iných končinách Európy. Takto prezentované informácie majú inú hodnotu a iný kontext. Autori tiež upozorňujú, že daný text ostal akosi mimo pozornosti slovenských odborníkov a v mnohých súčasných dielach, ktoré sa venujú danej problematike o ňom niet ani zmienky. Práve vydanie tohto diela má snahu túto chybu napraviť.

Dielo nie je len jednoduchým sprístupnením pôvodnej Belovej *Správy* a jej odborným prekladom, ale zasadzuje vznik *Správy* do širších kontextov. Jednak si všima Belovo členstvo v Kráľovskej spoločnosti v Londýne, kde *Správa* zanedlho po jeho prijatí za člena aj vyšla. Autori podrobne uvádzajú historické okolnosti jeho prijatia do tejto prestížnej organizácie, ako aj vtedajšie postavenie a členstvá Mateja Bela v iných analogických organizáciách. Na druhej strane sa venujú aj ďalším osudom tohto textu, ktorý bol aj v neskorších dobách (až do súčasnosti) a vo viacerých jazykových verziách viackrát publikovaný. Tento záujem o Belov vedecký text naznačuje, že ide o hodnotnú a uznávanú prácu od významného autora. Aj téma – cementačné vody – bola zjavne atraktívna. Preto sa autori vo svojich analýzach venujú aj ďalším koherentným písomným zdrojom a textom. Ide o podrobnú chronologickú analýzu, ale vzhľadom na atraktivnosť témy (a množstvo zdrojov) autori svoj prehľad obmedzili na správy, ktoré priamo uvádzali, že ide o premenu železa na meď v Uhorsku. Aj napriek takémuto zúženiu vymedzeného predmetu analýzy ostalo dosť materiálu na to, aby ho mohli spracovať po storočiach. Aj táto skutočnosť poukazuje na záujem o banskobystrické medené vody a transmutáciu železa v prostredí vtedajšieho vedeckého sveta. Ďalšou rovinou, ktorú autori podrobili analýze, je vlastný záujem Mateja Bela o španodolinské cementačné vody. Predmetom výskumu sú iné Belove diela, najmä *Prodrom* a *Vedomosti*. Bel sa k otázke cementačných vôd viackrát vracia, čo je vzhľadom na dobový význam tejto vtedajšej „záhady“ pochopiteľné. Čitateľ v tejto podkapitole nájde podrobný prehľad Belových zmienok o cementačných vodách v jeho ostatných dielach.

Hlavným zámerom autorov bolo priniesť kvalitný preklad Belovej *Správy*, ktorá mala formu listu adresovanému Hansovi Sloanovi, predsedovi Kráľovskej

spoločnosti, čo sa im podarilo viac než dobre. Rukopis k tejto *Správe*, ktorý sa zachoval, bol napísaný v nemčine. Nie je však známe, kto tento rukopis napísal. Autori naznačujú, že by to mohol byť niektorý zo spolupracovníkov Mateja Bela. Keďže medzi textami sú určité diferencie, autori sa pred latinským prekladom *Správy* venujú analýze a komparácii tohto nemeckého rukopisu. Kontext vzniku rukopisu a *Správy* nie je celkom jasný, nakoľko v oboch textoch sa nachádzajú časti úplne zhodné, ale zároveň v oboch sú aj texty, ktoré sa v druhom príspevku nenachádzajú. Keďže nemecký rukopis textu sa nachádzal v jeho pozostalosti pri ďalších textoch určených do *Vedomostí*, je možné, že Bel len využil existujúci materiál a vytvoril z neho text pre Sloana. Niet však pochyb o tom, že oba texty úzko súvisia. Zásadnú časť diela tvorí samotný latinský text a jeho preklad. Je uverejnený štandardným spôsobom, strana po strane najprv latinský originál a na druhej strane slovenský preklad. Čitateľ môže takto presne porovnávať a analyzovať prácu autorov z filologického hľadiska alebo pracovať či už s originálom, alebo jeho prekladom podľa toho, na aký účel ho chce využiť.

A tu sa dostávame k ďalšej zásadnej rovine významu tejto práce, ktorá by sa dala zjednodušene označiť ako interdisciplinárne presahy. Text je prínosný nielen z jazykovej stránky veci. Do slovenského vedeckého prostredia, najmä medzi historikov, prichádza nový pohľad na túto problematiku. Text, ktorý u nás ešte nebol v slovenskom jazyku publikovaný, predstavuje novú bázu pre historické analýzy. Pohľad Mateja Bela na proces cementácie je určite zaujímavý a potvára viac pomyselné okno do myslenia vtedajšieho vedeckého sveta. Ale ani tu jeho vedecké využitie nekončí. Tieto procesy sú zjavné, verifikované a existujú dodnes. Preto sú veľmi dobre využiteľné pri demonštrácii geologických procesov a pri zohľadňovaní dobových pohľadov na ne. Text sa tak dá a v Slovenskom banskom múzeu sa aj využíva pri koncipovaní novej geologicko-mineralogickej expozície. Matej Bel vo svojej *Správe* totiž opisuje postup cementácie značne podrobne, dokonca uvádza aj miery a váhy, a tak si je možné urobiť veľmi dobrú predstavu o tom, ako tento proces fungoval v minulosti. Ani tu však okruh záujmu nekončí. Text je hodnotný aj pre historikov v oblasti farmácie a lekárstva. Zelená voda alebo vitriol a niektoré jeho produkty a poloprodukty sa využívali rôznym spôsobom ako liečivá alebo liečivé prípravky. Používala sa najmä ako prehľadadlo alebo dávidlo a tiež po úprave ako kvapky do očí.

Ako sme už spomenuli, Matej Bel sa v *Správe* venuje podrobne aj spracovaniu a využívaniu zelenej vody. Napríklad uvádza, že medený kal baníci zbierajú a odvážajú do medenej huty v Banskej Bystrici, kde z neho bez väčších strát vyrábajú veľmi čistú a kvalitnú meď. Táto meď však má iné vlastnosti ako tá, ktorá sa získava z vyťažených rúd. Cementačnú meď majú radi najmä zlatníci. Oproti iným druhom medi je omnoho tvárnejšia, lepšie sa formuje, taví a odlieva. Bel tiež uvádza, že vo veľkej oblube sú misky, čaše, puzdrá na tabak a podobné výrobky, dnes by sa dalo povedať „úžitkové umenie“. Ďalej uvádza, že medzi obyvateľstvom je vo veľkej oblube zdobiť tieto výrobky vtipnými alebo učenými nápismi. Tu snáď za zmienku stojí, že mnohé tieto výrobky sa dochovali dodnes a pre svoje nápisy sú stále veľmi obľúbené medzi zberateľmi a múzeami. Veľa z nich sa nachádza vo Východoslovenskom múzeu v Košiciach, ale najviac je ich v rôznych zbierkach v zahraničí. Preklad tohto diela tak prináša zaujímavý kontext a presah až do umeleckého spracovania kovov. Ďalším príkladom interdisciplinárneho presahu diela je popis Belových vlastných pokusov, ktoré urobil s vitriolom, respektíve ze-

lenou vodou. Z týchto opisov je možné ešte viac nahliadnuť do dobových znalostí a metodík vtedajšej chémie. Zaujímavé sú najmä Belove výsledky a hodnotenia. Vo svojich stanoviskách vyvracia názor, že sa železo mení na meď, ale tvrdí, že železo len nahrádza meď. Tiež značné pochybnosti vyjadril aj o pomere medzi rozpusteným železom a získanou meďou. Tu je nutné skonštatovať, že napriek skutočnosti, že Matej Bel nepoznal chemickú reakciu, ktorá tu vznikala, jeho pozorovania boli správne. Dost ostro sa vymedzil voči alchymistom a falošným chemikom. Ak teda budeme ďalej diskutovať o interdisciplinárnych prienikoch tohto diela do súčasných vedeckých a kultúrnych odborov, nie je možné obísť regionálne dejiny. I keď okrajovo, ale predsa len sa v diele spomínajú udalosti a skutočnosti, ktoré dopĺňajú historickú skladačku montánnych dejín širšieho okolia Banskej Bystrice a tiež regionálne dejiny obce Špania Dolina.

Ako vedecká publikácia táto monografia obsahuje resumé v slovenskom, nemeckom a anglickom jazyku, vysvetlivky k textu, poznámkový aparát, literatúru, menný register a plnofarebnú obrazovú prílohu. Vydanie má paperbackový charakter, formátu B6 s rozsahom textu 5,43 AH s obálkou z lesklého lamina, kde motívom je banská mapa Ferdinandusa Marsigliho z roku 1726. Napriek skutočnosti, že ide o vedeckú monografiu, dielo sa veľmi dobre číta a môže byť zaujímavé aj pre všeobecného čitateľa. Ak je niečo možné tomuto dielu vytknúť, tak je to len nízky náklad, ktorý čoskoro spôsobí, že táto monografia bude rýchlo nedostupná. Preklady takýchto textov sú veľkým prínosom nielen pre filológiu, ale, ako bolo uvedené, pre mnoho ďalších odborov a dielo je rovnako dobre využiteľné aj v praxi. Predstavuje výborný príklad stáleho interdisciplinárneho významu prekladov historických textov pre súčasnú vedu.

Richard R. Senček

HASALOVÁ, Eva. *História v móde. Dámske odevné trendy v 19. storočí*. Bratislava : Slovenské národné múzeum, 2024, 245 s. ISBN 978-80-8060-582-7.

Móda a odievanie sú oddávna neodmysliteľnou súčasťou histórie ľudstva. Práve problematikou módy a odevných trendov sa zaoberá najnovšia monografia kurátorky zbierky historických textílií Slovenského národného múzea – Historického múzea, Evy Hasalovej, nesúca názov *História v móde. Dámske odevné trendy v 19. storočí*, ktorú vydalo v roku 2024 Slovenské národné múzeum Bratislava v rámci edície *Museion*. Prácu recenzovali Katarína Beňová a Eva Kowalská. Publikácia je po obsahovej stránke rozdelená na úvod, päť hlavných kapitol, ktoré sú podrobnejšie členené na podkapitoly, záver, zhrnutie v anglickom jazyku a poďakovanie. Monografiu zároveň dopĺňa rozšírený slovník pojmov, zoznam použitých prameňov a literatúry, abecedný zoznam skratiek, register pojmov a predmetov, zdroje a autori fotografií.

Autorka v úvode objasňuje obsahovú náplň textu publikácie, ktorá vychádza z dlhoročného výskumu odevnej kultúry založeného na zásade, že odev materializuje spoločenské a kultúrne hodnoty a normy, ktoré sú v určitej miere dekódovateľné. Zároveň poukazuje na tri roviny odevu ako hmotného predmetu – estetickú, sociálnu a symbolickú. Samotný text predstavuje dobové módné trendy

dámskeho odievania v 19. storočí. Následne v krátkosti približuje obsah jednotlivých kapitol s dôrazom na ich ťažiskové myšlienky a interpretácie. Pozornosť venuje i objasneniu základného chronologického rámca monografie, ktorý zasahuje do 19. storočia, s presahmi od konca 18. storočia a začiatku 20. storočia (do roku 1912). Zároveň publikácia „*prezentuje odevnú kultúru len tých obyvateľov územia dnešného Slovenska, teda obyvateľov konkrétnej časti rakúskej a neskôr rakúsko-uhorskej monarchie, ktorí sa obliekali módne.*“ (s. 10).

V prvej kapitole publikácie pod názvom *Medzi ideou, hmotným prameňom a výtvarným zobrazením (skúmanie a interpretovanie módnych odevov)* autorka v úvodnej časti dáva do pozornosti poprednú americkú propagátorku výskumu módy - Yuniyu Kawamuru – a jej delenie záujmu o štúdium dejín a obliekania do troch časových období. Ku každému časovému obdobiu priraduje i prehľad publikovaných prác viacerých autorov. Samostatnú pozornosť venuje etablovaniu sa módy v inštitúciách múzeí a galérií, ktoré začínali so zbieraním a vystavovaním odevov v 19. storočí. Zároveň porovnáva koncepty vystavovania módy v minulosti so súčasnými interpretáciami. Kapitola je podrobnejšie delená na tri kratšie podkapitoly, pričom v prvej z nich *Hmotné pramene ako predmety výskumu* autorka pojednáva o práci s rôznymi typmi prameňov, ktoré analyzuje. V druhej podkapitole pod názvom *Interpretácia prameňov* autorka odhaľuje, v ktorých múzejných inštitúciách bol realizovaný najpodrobnejší výskum historických odevov a textílií spolu s informáciou o zahraničných autorkách, ktoré boli pre ňu dôležitou inšpiráciou. Tretia podkapitola *Odev ako znak s významom* sústreďuje pozornosť na odev ako znak v rôznych interakciách a kontextoch.

Druhá kapitola pod názvom *Módna novinka* sa detailnejšie delí na tri podkapitoly. V prvej z nich *Valorizácia módnej novinky* autorka upriamuje pozornosť na módnou novinku ako ideálnu normu v odievaní v prípade vyšších spoločenských vrstiev, prechody medzi módnymi etapami či jej vytváranie prostredníctvom módnych časopisov. Samotné prijatie módy podľa Evy Hasalovej prechádza výberom a móda tak interpretuje vzťah medzi ponukou a prijímateľom. Ďalšia podkapitola *Fluktuácia módnych zmien* sa obsahovo zameriava na príčinné súvislosti častých striedaní módnych novinek so spoločensko-politickými a hospodárskymi procesmi, ktorých začiatky datuje už v 18. storočí (politické zmeny počas Veľkej francúzskej revolúcie v roku 1789 a idea rovnosti prenesená aj do spôsobu obliekania). Autorka následne ponúka čitateľovi prehľad významných historických nariadení týkajúcich sa odievania, resp. vyrovnávania sociálnych rozdielov prostredníctvom odievania. V tejto súvislosti sú prínosné aj konkrétne príklady nariadení uvádzané autorkou nielen v európskom priestore, ale i na území dnešného Slovenska. V podkapitole *Chronológia módnych siluet* autorka čitateľovi ponúka prehľad terminológie módnych štýlov od konca 18. storočia do začiatku 20. storočia odvolávajúcu sa na terminológiu z dejín umenia a umeleckého remesla a tiež upriamuje pozornosť na konkretizovanie odevných prvkov, ktoré podliehajú dynamickejšim zmenám, ako napr. siluety, odevné súčiastky, morfológia a pod.

Rozsiahlejšia tretia kapitola *História v móde alebo móda historizmov* je rozdelená na štyri podkapitoly, pričom dve z nich sú členené ešte podrobnejšie. Čitateľa svojim obsahom „vtáhuje“ do problematiky odevných historizmov vo viacerých rovinách. V historickom kontexte autorka predstavuje fenomén záujmu o štúdium textílií a odevov, pričom: „*Dôležitú úlohu zohralo zakladanie*

umeleckopriemyselných múzeí, ktoré zbierali a prezentovali vývoj umeleckého remesla v minulosti.“ (s. 39). Na príklade viacerých európskych múzeí uvádza, že popri remeselných výrobkoch a artefaktoch priemyselnej produkcie múzea nadobúdali aj historický textil a odevy. Prvotný záujem odborných pracovníkov zachovať odevné artefakty po fyzickej stránke (starostlivosť o ich fyzickú kondíciu) sa postupne rozšíril o odborný výskum a „*prostredníctvom výstav prinášali do diskurzu tému odevnej módy starších historických epoch.*“ (s. 40). Autorka v tomto kontexte vyzdvihuje význam medzinárodných a regionálnych výstav, pričom sa opiera i o diela zahraničných aj domácich autorov a zároveň poukazuje aj na dôležitosť súdobých publikácií o dejinách odievania či vývoju textilnej výroby. Samostatnú pozornosť venuje v stati *Inszenovaná minulosť* maškarným bálom, ako významným determinantom oživenia historických odevov a textílií. Samozrejme, opäť pristupuje k predstaveniu konkrétnych príkladov, pričom čitateľovi predkladá konkrétne udalosti aj z prostredia Rakúsko-Uhorska, ktorých zásluhou boli historické odevy oživené. V časti pod názvom *Klasicizmus, empir, neorenesancia, neobarok, neorokoko, neoklasicizmus, neoempír* veľmi pozitívne hodnotíme bohaté obrazové znázornenia (fotografie dobových obrazov, módných listov, odevných súčastí a kresieb z časopisov) jednotlivých podrobne popisovaných odevných strihov a súčiastok. Autorka týmto spôsobom zvyšuje i vizuálnu atraktivitu publikácie pre čitateľa. V závere kapitoly sa Eva Hasalová v krátkej podkapitole *Medzi divadlom a módou* stručne zaoberá tým, ako „oko“ v 19. storočí „*zvyklo rozlišovať mieru a formu štylizácie vhodnú pre módný odev a pre divadelný kostým. Kedy sú to módné odevy a kedy divadelné kostýmy?*“ (s. 82). Odpoveď na neľahkú identifikáciu uvedenej problematiky autorka ponúka formou konkrétnych príkladov portrétovaných žien.

Štvrtá kapitola publikácie pod názvom *Historizmus v službe reformy odevu a remesla* po obsahovej stránke pojednáva o troch tematických okruhoch, pričom prvý sústreďuje pozornosť na oslobodenie dámskej módy od odevnej súčasti deformujúcej ženské telo – korzetu. Pozornosť zameriava na dobový diskurz, ktorý komunikuje dve roviny vnímania reformy odevu – teoretickú a praktickú. Opäťovne je pozorovateľné autorkine uchopenie problematiky v širšom kontexte. Druhý tematický okruh je venovaný reformnému odevu ako výtvarnému objektu alebo počiatkom antimódy s príkladmi z Veľkej Británie, Nemecka, Rakúska, ako aj Uhorska s ohľadom na územie Slovenska. Súčasťou statí pojednávajúcich o reformných odevoch územia Rakúska a Slovenska sú obrazové prílohy podporujúce vizuálne vnímanie spracováanej problematiky. Tretia časť je venovaná couture scéne v svetových metropolách, ktorá prijala „*myšlienky reformy odevu relatívne neskoro, až v roku 1906.*“ (s. 127). Autorka postupne analyzuje koncept reformného prerodu siluety na príkladoch parížskych a talianskych krajčirov a zároveň v tomto kontexte upriamuje pozornosť aj na zmenu strihu, materiálu, farebnosti a množstvu spodnej bielizne.

Z hľadiska zmieňovaných kapitol uzatvára recenzovanú publikáciu kapitola *Národný odev medzi módou a tradíciou*, v ktorej autorka dáva priestor problematike snáh o podobu národného odevu nielen v Uhorsku a pomenováva „*niektoré podobné východiská pre maďarských a slovenských národovcov pri formulovaní idey národného odevu.*“ (s. 131). V prípade oboch vyššie uvedených etnických skupín špecifikuje ich charakteristické prepojenia, ku ktorým patrí diskurz jeho idey, podobné zdroje inšpirácie alebo rovnaké naratívy spojené s apelom na ženy

ako šíriteľky národnosti. Autorka následne v rámci troch základných podkapitol: *Národný odev: od konceptu k realizácii*, *Koncept národného odevu v Uhorsku v 19. storočí* a *Slovaciká v odievaní* čitateľom okrem iného detailnejšie objasňuje charakter uhorského odevu v minulosti a jeho prerod na tradičný odev či transformáciu uhorského odevu v 19. storočí. Charakteristické zmeny uhorského odevu autorka demonštrovala na príklade troch období: 30. – 50. roky 19. storočia, obdobie rokov 1858 – 1868 a odev po roku 1868, pričom venovala pozornosť samotnej tvorbe, variantom odevu, prostriedkom jeho šírenia, ako aj farebnosti, ktorá sa podieľala na kódovaní národnej idey. Módu daného obdobia zároveň vizuálne demonštruje aj prostredníctvom bohatého obrazového materiálu. Samostatnú podkapitolu Eva Hasalová venovala problematike slovacík v odievaní. Autorka v úvode ponúka prehľad publikácií a autorov, ktorí sa vo svojich prácach doposiaľ venovali či už priamo, alebo v širšom kontexte, a zároveň uvádza, že: „*Tému národného odevu nemožno reflektovať bez poznania vývoja slovenského národného hnutia.*“ (s. 174). Z časového hľadiska sústreďuje pozornosť na ženský odev v 50. – 70. rokoch 19. storočia a odev od 70. rokov 19. storočia v súvislosti s konkrétnymi historickými udalosťami. Detailné popisy ženského odevu autorka dopĺňa fotografiami dobových portrétov. Osobitný záujem o ľudový odev tiež spája s fenoménom výšivky ako národným symbolom. Na základe výskumu korešpondencie a dobových fotografií autorka prezentuje výsledky svojich zistení, že „*využívanie výšiviek v odievaní existovalo už v 90. rokoch 19. storočia.*“ (s. 191). Autorka v publikácii odprezentovala odevné trendy 19. storočia inšpirované minulosťou. Napriek tomu, že pramenná základňa týkajúca sa dejín odievania je bohatá a široká, nie je podľa Evy Hasalovej prebádaná. Ponúka tak „*široký priestor na medziodborovú spoluprácu*“ (s. 206) a načrtnutú problematiku výskumu odevnej kultúry nemožno pokladať za ukončenú.

Publikácia *História v móde. Dámske odevné trendy v 19. storočí* je napísaná odborným štýlom, ktorý odzrkadľuje dlhoročné skúsenosti autorky vo výskume problematiky odevu a odievania vo všeobecnosti, čoho dôkazom sú jej pracovné - odborné i pedagogické výstupy, ako aj doteraz vydané autorské a spoluautorské publikácie – *Móda na Slovensku. Stručné dejiny odievania* (2015), *Empírové šaty* (2022), *Lea Fekete* (2023). Podložené interpretácie módných trendov skúmaného obdobia v kontexte širších spoločenských súvislostí, pútavé grafické spracovanie, množstvo obrazového materiálu, objem prezentovaných prameňov a literatúry, ako aj rozšírený slovník termínov sú nepochybne zárukou toho, že publikácia upúta nielen odborníkov so záujmom o dejiny odievania, ale i širšiu verejnosť zaujímajúca sa o módu 19. storočia.

Kamila Píšová

POLLÁK, Miroslav – ŠVORC, Peter (eds.). *Spišské exody v 20. storočí*. Levoča : Občianske združenie Krásny Spiš, 2023, 338 s. ISBN 978-80-89975-18-1.

Tretie vydanie publikácie *Spišské exody v 20. storočí* napovedá o pretrvávajúcom dopyte a úspešnosti knihy. Reedícia bola tiež príležitosťou pre zostavovateľov a autorov urobiť drobnejšie úpravy a doplniť texty, takže nová edícia sa líši od predchádzajúcich dvoch vydaní (tie vyšli v rokoch 2015 a 2017). Dnes už málokto

vie, že kniha vďačí za svoj vznik výstave obrazov Fera Guldana s názvom *Spišské exody*, ktorú v roku 2008 zorganizoval vydavateľ recenzovanej publikácie, Občianske združenie Krásny Spiš. Z jednorazovej výstavy sa napokon stalo podujatie spojené s prednáškami a besedami, ktoré doteraz mali viac než deväťdesiat repríz.

Keď sa prednášajúci, akademickí historici, archivári, učitelia dejepisu a regionálni historici začali venovať výskumu správania obyvateľstva na Spiši v 20. storočí, začali odkrývať historickú pravdu o nedobrovoľných, ale i dobrovoľných odchodoch, vyhánaniach, deportáciách a útekoch. Nazvali ich súhrnným názvom *exody*, hoci príčiny boli, samozrejme, rôzne. Masové odchody za prácou, politická a sociálna emigrácia, deportácie Židov, odchod Maďarov, vyhánanie Čechov, odsun karpatských Nemcov, ťažkosti obyvateľstva spojené s formovaním hraníc s Poľskom, odvlčenie občanov do gulagov, prenasledovanie Rusínov, vyhánanie rehoľníkov a kňazov všetkých konfesií, emigrácia po roku 1968, migrácia Rómov a mladých ľudí za prácou do zahraničia spája v knihe jedna skutočnosť, že boli zo Spiša. Ale odchody boli aj iné. Napríklad, nie je spomenutá likvidácia obcí a vysťahovanie obyvateľstva z dôvodu vytvorenia vojenského pásma medzi Kežmarkom a Levočou či prípady násilného odvlčenia mužov do pomocných technických práporov. Akokoľvek, odchody mali dopad na ľudí, ktorí odišli, ale aj na tých, ktorí ostali ďalej žiť v tomto regióne. Tzv. malé i veľké dejiny sa navzájom prepletali a poznačili mnohé osudy, čo ukazuje kniha *Spišské exody v 20. storočí*, ktorá je logicky a chronologicky dobre usporiadaná.

Peter Švorc, jeden z dvojice zostavovateľov, je zároveň autorom prvej kapitoly *Spiš na prahu novej doby* (1914 – 1921). Prameňmi podložený text je kľúčom k pochopeniu myslenia i konania spišského obyvateľstva takmer v celom skúmanom období. V súvislosti s otázkou, aký bol Spiš na prelome 19. a 20. storočia, teda v predvečer prelomových udalostí spojených so vznikom Československa (ČSR), autor využil štatistiky zachytávajúce demografiu, výsledky volieb, náboženské a národnostné zloženie a mnohé ďalšie. Štatistiky sú prezentované formou textu, čo na jednej strane umožňuje autorovi vhodne ich komentovať, na druhej strane by však tabuľky či grafy boli prehľadnejšie. Keďže Spiš vstupoval do zlomového roku 1918 ako národnostne, nábožensky a etnicky pestrý región, autor ilustroval rast napätia na základe citátov z dobovej tlače. Ukázal, ako sa nemecké obyvateľstvo pomadžarčilo, až postupne prijalo nielen uhorskú štátnu identitu, ale aj etnickú. Nemci, Maďari, resp. maďaróni, kritickí voči slovenskému obyvateľstvu, ignorovali Slovákov a považovali ich za menejcenných, čo sa prejavilo vo voľbách do obecných a župných zastupiteľstiev, do uhorského parlamentu, ale i v spolkoch. Preto zánik Rakúsko-Uhorska bolestne vnímali nielen na Spiši žijúci Maďari, ale aj spišskí Nemci, židovské obyvateľstvo a pomadžarčení Slováci.

Vystáhovalectvo na prelome dvoch storočí zmapovala Zuzana Kollárová. Ako osobitný fenomén si všímala vystáhovalectvo slovenského obyvateľstva z podtatranských obcí. Tak ako inde vo svete, aj tu zohrávali hlavnú úlohu zlá hospodárska a ekonomická situácia. Podieľali sa na odchode obyvateľstva najmä na americký kontinent. V kapitole sú spomenuté príbehy jednotlivcov, rodín i väčších skupín, ale autorka si všímala aj návrat migrantov na Spiš, ktorí tu prinášali nové technologické poznatky, napr. zakladali elektrárne, ale tiež sa vrátili s novou vierou či bez nej, alebo módou, ktorá ich odlišovala od ostatného obyvateľstva. Autorka pracovala so zachovanou dobovou korešpondenciou a nechala rozprávať

reálnych aktérov. Nevšíma si však len vysťahovalectvo za hranice štátu, ale i presídľovanie obyvateľstva v rámci regiónu.

Historička a redaktorka krajanského časopisu Spolku Slovákov v Poľsku, Milica Majeriková-Molitoris, je autorkou kapitoly *Slovenský exodus zo severného Spiša*. Priblížila v nej situáciu na slovensko-poľskom pohraničí krátko po skončení prvej svetovej vojny, teda v období, keď sa prekresľovala hranica medzi Poľskom a ČSR. Pri kreovaní hranice sa objavili dve sporné oblasti (Orava a Spiš). Veľvyslanecká rada mierovej konferencie v belgickom kúpeľnom mestečku Spa rozhodla, že súčasťou Poľska sa stalo trinásť obcí a dve slovenské osady. Keďže časť obyvateľstva sa s týmto nestotožnila, rozhodla sa riešiť svoju situáciu vysťahovaním do vedľajšej ČSR. Autorka vo svojom príspevku zdokumentovala atmosféru, ktorá tam vtedy panovala. Opísala priebeh plebiscitu, prejavy odporu, represálie, až kým sa napokon v auguste 1920 neobjavili prví utečenci. Poľská strana bránila prechodu obyvateľstva cez hranice, strieľala na nelegálnych emigrantov, čo malo svoje obete a viedlo k protipóľským demonštráciám. Reakciou bola násilná polonizácia, presun obyvateľstva slovenskej národnosti do poľského vnútrozemia a ďalším vlnám emigrácie. Autorka sa nezastavila iba pri udalostiach 20. rokov 20. storočia, ale venovala sa tiež situácii v rokoch 1938 – 1939 a po roku 1945, keď došlo k ďalším vlnám odchodov. Treba zdôrazniť, že dôvodom migrácie nebola iba národnostná politika, ale aj sociálno-ekonomické a bezpečnostné dôvody.

Ružena Kormošová spracovala kapitolu *Židia na Spiši a ich exody*. Po úvodných častiach *Príchod, osídľovanie a roky prosperity, Emancipácia v Československej republike, Reštriktívne predpisy, príkazy a nariadenia* prešla k samotnej téme deportácií a transportov Židov zo Spiša. Z východného Slovenska bolo vypravených 19 transportov s 19 052 osobami. Zaiste to neznamená, že všetci pochádzali zo Spiša, resp. že Židia s domicilom v tomto regióne sa nenachádzali aj v iných deportačných vlakoch zo Slovenska. Po udalostiach druhej svetovej vojny pokračoval exodus židovského obyvateľstva do zahraničia, najmä do Palestíny, Spojených štátov amerických či Austrálie.

Historik Milan Olejník opísal život a osudy nemeckej komunity na Spiši v rokoch 1918 – 1948. Nemecké obyvateľstvo predstavovalo pomerne dobre zdokumentovanú skupinu migrantov, ktorá sa usídlila na území Spiša už v druhej polovici 13. storočia. Lenže na zmenu geopolitických podmienok, po rozpade Rakúsko-Uhorska, jednotlivé nemecké enklávy reagovali rôzne. Spišskí Nemci protestovali proti integrácii Spiša do ČSR a žiadali zachovanie územnej celistvosti predvojnového Uhorska. Posledným pokusom zabrániť jeho včleneniu do ČSR bola snaha zriadiť samostatnú Spišskú republiku – Scepusia köztársaság. Treba oceniť komplexnosť tejto kapitoly s množstvom konkrétnych príkladov. Autor neopomenul stranícke organizovanie Nemcov na Spiši, pogromy na nemecké obyvateľstvo po vypuknutí SNP, evakuačnú politiku, konfiškáciu majetku občanov nemeckej národnosti, ich sústreďovanie do pracovných a zaisťovacích táborov, ľudové sudy či odsun nemeckého obyvateľstva z ČSR, a teda i zo Spiša.

K starobylému etniku patrili aj Rusíni. Väčšina rusínskych obcí na Spiši vznikla v čase valašskej kolonizácie v 14. – 17. storočí. Podobné územie obývali aj na poľskej strane Karpát, avšak podstatná časť z nich bola v rokoch 1944 – 1946 na základe tzv. Lublinskej dohody presídlená na Ukrajinu. Kapitolu, ktorá sa venuje presídleniu, teda opcii Rusínov-Ukrajincov zo Spiša do Sovietskeho zväzu (ZSSR), spracovala dvojica autorov Michal Šmigel a Alexander Mušinka. Kvôli predsta-

veniu širšieho historického kontextu pracovali so súpismi obyvateľstva od konca 19. storočia. Samozrejme, mohli zísť aj hlbšie do minulosti, pretože štátne a cirkevné štatistiky Rusínov (Ruthénov) existovali už predtým. Samotnému presunu obyvateľstva, teda opcií, sa venujú dve tretiny príspevku. Predstavujú obsah dohody z 29. júna 1945 medzi ČSR a ZSSR, ktorá sa týkala občanov bývalého československého územia Podkarpatskej Rusi. Opcia sa opierala o nacionálny princíp a spravidla vždy a všade prinášala množstvo ťažkostí, ako potvrdzuje samotný príspevok. Od polovice januára 1947 silnela propaganda optovať záujemcov v prospech ZSSR, šírili sa správy, že kto sa v ČSR bude hlásiť za Ukrajinca, bude vyvezený do ZSSR. V podobnom duchu dobová tlač varovala Rusínov a odporúčala im „*zrieknutie sa ukrajinskej či ruskej národnosti a viery.*“ (s. 177) Pod vplyvom agitácie a komunistickej propagandy, ako aj v dôsledku mimoriadne ťažkej situácie v regióne, sa po určitom čase časť obyvateľstva začala prikláňať k myšlienke presídlenia na ukrajinskú Volyň. Najodvážnejšie boli chudobné a viacdetné rodiny z východného Slovenska, ktoré hľadali lepší život a následne už agitovali sami, aby mali okolo seba blízkych ľudí. Autorom sa podarilo zmapovať aj také skutočnosti, ktoré do roku 1989 nebolo možné čo i len načrtnúť.

Likvidácia kláštorov na Spiši v 50. rokoch 20. storočia sa stala témou kapitoly, ktorú napísal Patrik Dubovský. Táto kapitola opakuje známe skutočnosti po roku 1945 vo vzťahu k cirkvám a zvlášť sa všima likvidačný úder proti rehoľiam v roku 1950. Na území Spiša v podtatranskom mestečku Podolíneč bol vtedy zriadený mužský sústreďovací kláštor, kde štátna tajná bezpečnosť (ŠtB) a polícia zväžala rehoľníkov z celého Slovenska. V rámci tohto pohybu sa na jednom mieste ocitlo vyše 700 rehoľníkov. Autor sa viac-menej štatisticky venoval aj rehoľníckam a likvidácii ženských kláštorov, pričom pre čitateľa môžu byť zvlášť zaujímavé dobové fotografie.

Medzi najznámejšie symboly represívnej boľševickej a neskôr komunistickej svojvôle ZSSR patrila gulag, čo bol akronym názvu *Glavnoje upravlenije lagernej* (Hlavná správa táborov). V príspevku *Gulagovské exody na Spiši* priniesol Miroslav Pollák prepis rozhovoru s Františkom Čambalom zo Spišského Hrhova, ktorý sa ako 17-ročný študent ocitol v gulagu na Sibíri, kde strávil vyše 8 rokov.

Historik Peter Švorc má v knihe aj kapitolu venovanú kolektivizácii poľnohospodárstva a jej dopadu na roľníkov na Spiši. Komplikovanejšie je však určiť, v čom spočívali exody, hoci možno tušiť, že pri kolektivizácii a združstevňovaní išlo o odchody z pôdy, ktorú po stáročia vlastnili jej súkromní majitelia a po roku 1948 boli hromadne donútení opustiť tradičný spôsob hospodárenia a teda i života.

Odchodom Rómov zo Spiša v rokoch 1918 – 1989 sa venovala Zuzana Kollárová. Usádzanie, diskriminačné opatrenia, likvidácia osád, vznik pracovných táborov, násilná asimilácia či sťahovanie sa zo Slovenska do českých okresov predstavovali iba niektoré z príčin pohybu rómskeho obyvateľstva, ktoré čitateľ nájde zdokumentované a popísané v tejto kapitole. Autorka sa v závere venovala tzv. definitívnemu riešeniu rómskej otázky po druhej svetovej vojne v obci Hôrka (okres Poprad), kde rómska komunita patrila medzi najzaostalejšie na území Slovenska.

Pražská jar a spišské exody v roku 1968 s osobitným zreteľom na okresy Poprad a Kežmarok je kapitola, ktorú spracovala Božena Malovcová. Podľa autorky, z okresu Poprad emigroval do zahraničia druhý najvyšší počet obyvateľov zo Slo-

venska. Táto informácia zostala na úrovni konštatovania a možno zámerne by mala otvoriť dvere ďalšiemu historickému či sociologickému výskumu. Čitateľ sa v tejto kapitole dočíta o udalostiach z 21. augusta 1968 v meste Poprad. Kapitola sa však zmiňuje iba o jednom obyvateľovi Kežmarku, ktorý ešte 30. októbra 1967 odišiel do Spojených štátov amerických s platným cestovným dokladom a naspäť sa už nevrátil.

Kniha je čitateľsky obohacujúca. Je zrejmé, prečo vyšlo jej tretie vydanie. Je dobrým základom, ale aj námetom pre bádateľov, ktorí by sa chceli venovať týmto témam.

Peter Olexák

MANIAK, Marcel. *Navždy napísané krvou. Vojnové zločiny*. Poprad : TabitaArt, 2024, 560 s. ISBN 978-80-973804-4-1.

Z pera vojnového historika Marcela Maniaka vzišla aj tento rok ďalšia pútavá publikácia venovaná kataklizmám druhej svetovej vojny na našom území. Po prechádzajúcich monografiách (*Obranný úsek – Plesnivec* z roku 2020, *Partizánske a povstalecké obce na Slovensku* z roku 2022 a *Vypálené obce varujú!* z roku 2023) sa v recenzovanej knihe venoval atrocitám, ktoré sa odohrali na našom území v rokoch 1941 až 1945. Monografia je výnimočná predovšetkým podrobným popisom vojnových zločinov a v poradí prvým sprehľadnením represálií spáchaných ozbrojenými silami Nemecka, ale aj sovietskymi, rumunskými a slovenskými vojakmi, povstalcami i partizánmi. Pozostáva pritom z úvodu, 4 kapitol, záveru, zoznamu použitých skratiek, prameňov a literatúry.

V úvode autor približuje štatistické údaje o atrocitách na Slovensku v priebehu vojny, pričom zdôrazňuje skutočnosť, že výsledkom rasového prenasledovania bolo asi 70 000 židovských a 1 000 rómskych obetí z radov slovenských občanov.

Kapitola *Vojnové zločiny na Slovensku počas 2. svetovej vojny* vymenúva najskôr nemecké jednotky, ktoré na slovenskom teritóriu pôsobili počas okupácie. Popri Wehrmachte i Waffen-SS to bola predovšetkým Pohotovostná skupina H (*Einsatzgruppe H*) veliteľa SiPo a SD na Slovensku SS-Obersturmbannführera Josefa Witisku. K špeciálnym protipartizánskym jednotkám patrili Bojová skupina „Plesnivec“ (*Abwehrgruppe 218 „Edelweiss“*) majora Erweina grófa von Thun-Hohensteina a SS-stíhacia skupina Slovensko „Jozef“ (*SS-Jagdgruppe 232 Slowakei „Josef“*) s veliteľom SS-Obersturmbannführerom Walterom Pawlowskim. Z domácich participantov na represáliách bola autorom spomenutá už v júli 1944 kreovaná domobrana nemeckej menšiny *Heimatschutz* na čele s Franzom Karmasinom, ktorú tvorilo v januári 1945 až 8 116 mužov. Dňa 21. septembra 1944 došlo k vytvoreniu *Pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy* (POHG), na čele HG pritom stál na poste náčelníka štábu Otomar Kubala, ktorý napokon velil cca 5 000 gardistom. Od septembra 1944 do apríla 1945 tak bolo na Slovensku príslušníkmi vyššie uvedených formácií zavraždených 5 305 občanov, pozostatky väčšiny z nich sa nachádzali v 211 masových hrobách. Štátno-bezpečnostné úlohy na Slovensku pritom de iure plnila *Ústredňa štátnej bezpečnosti* (ÚŠB) so 123 zamestnancami, kde Jozefa Beňušku (vo funkcii od septembra 1942) vystriedal vo funkcii prednostu v novembri 1944 na obdobie až do konca vojny Pavol Denk.

Ďalších ukrutností sa na okupovanom arbitrážnom území dopustili členovia Oddielov hungaristickej straníckej služby (*Hungarista Pártszolgálatos Csapatok*).

Najrozsiahlejšia kapitola *Nacistické zločiny a represálie* je rozdelená na 3 podkapitoly podľa regionálnej klasifikácie atrocitami zasiahnutých obcí a miest. Z *východného Slovenska* sú spomenuté Košice, kde príslušníci Strany šípových krížov – hungaristického hnutia (nyilašovci) od novembra 1944 do januára 1945 popravili 530 osôb a 1 200 ďalších poslali do koncentračných táborov. V rovnakom období bolo zaznamenaných aj 103 obetí v meste Prešov, v Poprade zase nemecké jednotky zavraždili vyše 30 ľudí. Kruté zaobchádzanie a mučenie zažili partizáni zajatí v ďalšom spišskom meste Stará Ľubovňa. Dňa 19. novembra 1944 sa odohrala tragédia v obci Tokajík, kde bolo zastrelených 32 mužov. V septembri 1944 boli Nemcami zastrelení vo Veľkej Lomnici zbehovia V. pracovného práporu zo Sabinova patriaceho do Pracovného zboru národnej obrany.

Na *strednom Slovensku* boli popísané popravy v Banskej Bystrici, ktorých obeťou sa stali desiatky jej obyvateľov a 149 z nich bolo zavraždených v Kremničke. V októbri až decembri 1944 boli popravení aj viacerí občania pohronskeho mesta Brezno. V obci Brusno došlo k poprave zajatých členov výsadku operácie Mangane organizovanej exilovou vládou ČSR v Londýne. Na výstrahu boli 24. januára 1945 obesení zajatí maďarskí vojaci v obci Budiná v Lučeneckom okrese. Za pomoc partizánom boli na miestnom cintoríne popravovaní obyvatelia Detvy, kde sa 1. októbra 1944 uskutočnila jediná vojenská partizánska prehliadka počas SNP. V okresnom meste Dobšiná bol 20. decembra 1944 Nemcami popravený veliteľ spojenej partizánskej skupiny *Petőfi Sándor* (patriacej do partizánskej brigády *Rákosi*) Karol Adler. Z rasových dôvodov prišlo v obci Hiadľ 29. októbra 1944 o život 44 Židov, v tejto dedine došlo aj k zavraždeniu 11 vojakov 2. československej samostatnej paradesantnej brigády v ZSSR. Ďalšia obec Banskobystrického okresu, Horná Mičiná, zaznamenala na prelome októbra a novembra 1944 popravu 63 občanov pochovaných do 3 masových hrobov. Ešte vyšší počet obetí, až 109 mužov, žien a detí prevažne rómskeho pôvodu z obce Ilija v rovnakom okrese zahynulo o mesiac neskôr po masovej poprave v Kremničke. Tragicky sa do dejín obce Kalište zapísal 18. marec 1945, keď za pomoc partizánom položilo svoj život 14 jej obyvateľov, z toho 9 bolo zaživa upálených a došlo tiež k zastreleniu 14 zajatých maďarských partizánov. Rovnaký dôvod stál za zavraždením 84 obyvateľov obce Klak 21. januára 1945, zastrelení tu boli aj 3 zajatí partizáni. Medzi 114 popravenými v obci Kováčová od novembra 1944 až februára 1945 boli tiež americkí letci a povereník SNR pre dopravu a verejné práce v období SNP Štefan Višňovský. Už vyššie spomenutá Kremnička bola dejiskom najväčších hromadných popráv na Slovensku so 747 obeťami (z toho vyše 450 patrilo k Židom) od novembra 1944 do marca 1945 pochovanými v 6 masových hroboch. K obeťam okupácie po potlačení SNP v meste Krupina bolo 114 jej obyvateľov židovského a 37 rómskeho pôvodu. V Lome nad Rimavicou došlo v rámci atrocít k zastreleniu 80 zajatých vojakov a partizánov. Najtragickejšou z viacerých popráv v Turčianskom Svätom Martine bolo zastrelenie 48 obyvateľov 3. októbra 1944 v lokalite Bukovina, celkovo tam do Vianoc rovnakého roka prišlo o život 76 osôb. Enormne vysoký počet obetí, až 900, vrátane francúzskych a sovietskych partizánov, prišlo o život vo vápenke v Nemeckej, ktorá bola označená za „47. pec Osvienčimu“. V Ostrom Grúni v okrese Žarnovica sa odohral 21. januára 1945 masaker civilných obyvateľov tejto obce. Desiatky občanov boli v mesiacoch január až apríl 1945

popravené spomedzi väzňov Krajského súdu v Ružomberku. Pri obci Dolný Turček bolo v priebehu mesiacov november až december 1944 zastrelených 180 osôb dovezených z väznice v Kremnici. Na samom sklonku vojny bolo zavraždených v odvetnej akcii 21 obyvateľov obce Vysoká nad Kysucou z čadčianskeho okresu. Po oslobodení mesta Zvolen sa našlo v jeho katastri 128 obetí v 6 hromadných hrobch ako výsledok represíí z novembra 1944 až marca 1945. Atrocity v Žiline z novembra 1944 až januári 1945 zase stáli život 57 obyvateľov.

Zo *západného Slovenska* sú najskôr spomenuté Bánovce nad Bebravou, kde došlo od novembra 1944 do marca 1945 k poprave 43 občanov. V metropole štátu Bratislave sa po exhumáciách hromadných hrobov našlo 497 obetí vraždenia z augusta 1944 až marca 1945. Dňa 23. februára 1945 Nemci zastrelili v Dubnici nad Váhom 26 Rómov zo zaistovacieho tábora. Na prelome rokov 1944 a 1945 teror nyilašovcov v Maďarmi okupovanom Komárne stál životy asi 600 osôb. Od novembra 1944 do februára 1945 prebiehali popravy aj v obci Kšinná, kde zomrelo 65 obyvateľov. V obci Nemčice z Topoľčianskeho okresu došlo 11. septembra 1944 k zastreleniu 38 Židov, ktorí boli pochovaní do spoločného hrobu. Na židovskom cintoríne v Novom Meste nad Váhom popravili Nemci vo februári a marci 1945 celkom 27 protifašistických bojovníkov. V januári 1945 na židovskom cintoríne v Maďarmi okupovaných Nových Zámkoch zastrelili nyilašovci 17 vyznávačov Mojžišovej viery. Mesto Partizánske, dobovo nazývané Šimonovany, bolo svedkom zastrelenia 27 Židov dňa 17. septembra 1944. Ďalších 22 Židov prišlo o život počas nemeckej strelby zo dňa 20. novembra 1944, ktorá sa odohrala v obci Podhradie z okresu Topoľčany. V obci Pribeta z Komárňanského okresu nemecké jednotky v januári 1945 zastrelili 60 zajatých sovietskych vojakov. Od septembra 1944 do apríla 1945 došlo v Prievidzi k popravam 92 osôb umiestnených do masových hrobov. Vraždenie zo strany Nemcov dňa 23. decembra 1944 v Maďarskom okupovanej obci Slatina z Levického okresu neprežilo 56 Rómov. Krátko pred oslobodením ďalšej okupovanej obce Topoľníky z Dunajskostredského okresu nyilašovci popravili 37 Rómov a 10 rumunských vojakov. V Trenčíne sa od októbra 1944 do apríla 1945 uskutočnili popravy 69 osôb, k nim okrem Slovákov patrili 2 Sovieti, Francúz, Američan, Maďar, Čech a Rakúšan. Od októbra 1944 do januára 1945 došlo v Zemianskych Kostolnoch z Prievidzského okresu k poprave 73 obyvateľov.

Kapitola *Zločiny spáchané povstaleckou armádou a partizánmi* približuje atrocity spáchané príslušníkmi druhého československého odboja. Prvou obeťou vraždy zo strany odbojárov sa stal 7. apríla 1942 žandársky strážnik Andrej Pažický pri Vinnom. Celkový počet ich obetí autor odhaduje na 2 400, z toho až 1 000 z radov slovenských Nemcov. V októbri 1944 sa našlo v Sklabíni z okresu Turčiansky Svätý Martin 149 osôb popravených partizánmi od augusta do septembra 1944. Dňa 27. augusta 1944 bol v Brezne nad Hronom zastrelený miestny vedúci notár Alexander Bothár a poslanec Slovenského snemu František Slameň. V rovnaký deň bola v Turčianskom Svätom Martine zadržaná nemecká vojenská a civilná skupina pod vedením pplk. Waltera Ersta Otta, ktorej 24 členov bolo následne zastrelených. Nasledujúci deň partizáni zastrelili 22 nemeckých vojakov v Ružomberku a 18 členov strážneho oddielu nemeckého detského tábora v Ľubochni.

Podkapitola *Masové vraždenie počas jesene 1944* uvádza najznámejšie prípady popráv, ako napr. zastrelenie 75 slovenských občanov nemeckej národnosti a nemeckých zajatcov v Ružomberku 31. augusta 1944 partizánmi, niektoré

údaje týkajúce sa atrocít v tomto meste uvádzajú až 160 popravených civilistov. V Nemeckej Lupči došlo 6. septembra 1944 zo strany partizánov oddielu *Pobeda* brigády *Za slobodu Slovanov* k zastreleniu 32 osôb s nemeckými menami, a to prevažne civilistov z Liptova. Dňa 10. septembra 1944 zavraždili partizáni medzi Banskou Bystricou a Hornou Mičinou asi 90 obyvateľov, oficiálne „nemeckých špiónov“. Za popravu 12 osôb (vrátane poslanca Slovenského snemu Antona Šaláta, vládneho komisára Zvolena Jána Ricottiho a predsedu Obilnej spoločnosti pre Slovensko Jána Klinovského) 17. septembra 1944 na Sliači príslušníkmi 1. čs. partizánskej brigády gen. M. R. Štefánika boli na rovnakom mieste ako ich obete po odsúdení na trest smrti povstaleckými orgánmi popravení 22. septembra 1944 dvaja partizáni a jeden miestny milicionár. Pri Kunerade bolo v septembri 1944 zavraždených 80 obyvateľov a v Sklenom dňa 21. septembra 1944 došlo k zastreleniu 187 mužov nemeckej národnosti príslušníkmi 1. čs. partizánskej brigády J. V. Stalina. V Banskej Štiavnici partizáni 6. novobanského oddielu brigády *Za slobodu Slovanov* zavraždili 25. septembra 1944 až 79 karpatských Nemcov. Ďalších 40 obyvateľov prišlo o život v Trebíchave v októbri 1944 v dôsledku represíí príslušníkov Partizánskej brigády Jána Žižku-Pola. Prípadosť masakry zo strany povstaleckej armády počas SNP bola poprava 6 slovenských dôstojníkov vrátane plk. Ondreja Zverina a plk. Viliama Kanáka dňa 13. októbra 1944 v Ľubietovej. K masovému vraždeniu patrí aj zastrelenie 69 karpatských Nemcov 27. októbra 1944 v Nemeckej Lupči partizánmi oddielu *Pobeda* brigády *Za slobodu Slovanov*.

Podkapitola *Teror partizánov pokračoval* sa venuje atrocitám po potlačení Slovenského národného povstania, ktorých obete pochádzali z rôznych táborov konfliktu. Dňa 6. novembra 1944 príslušníci Partizánskej brigády Jána Žižku-Pola medzi Košecou a Ladcami zavraždili 7 Židov. V Bzinciach pod Javorinou členovia oddielu *Hurban* z 2. čs. partizánskej brigády J. V. Stalina 2. decembra 1944 zastrelili 5 gardistov z POHG v Novom Meste nad Váhom. V noci z 12. na 13. decembra 1944 dal veliteľ partizánskej brigády *Boženko* mučiť a zavraždiť 17 jej príslušníkov pre podozrenie zo zrady. Dňa 2. februára 1945 partizáni z oddielu *Pomstiteľ* pri Starých Horách zastrelili 16 zajatých nemeckých vojakov. Pri Pribyline dal veliteľ 1. čs. partizánskej brigády gen. M. R. Štefánika 28. februára 1945 zastreliť 28 maďarských vojakov, ktorí dobrovoľne prešli k partizánom. V obci Divina zo Žilinského okresu krátko po skončení vojny 15. mája 1945 partizáni z oddielu *Za vlast* popravili 10 miestnych obyvateľov.

V záverečnej kapitole *Ostatné vojnové zločiny* sú rozoberané najskôr *Delikty sovietskych a rumunských vojakov*. K zločinom príslušníkov Robotnícko-roľníckej Červenej armády patrí okrem prípadu vraždy bl. Anny Kolesárovej vo Vysokej nad Uhom dňa 22. novembra 1944 aj známy incident v Devínskej Novej Vsi z 10. júna 1945, keď došlo k zastreleniu 42 nemeckých zajatcov z transportu. Dňa 12. apríla 1945 v obci Bimbula z Levického okresu vojak Rumunskej kráľovskej armády zastrelil miestneho občana brániaceho svoje sestry. V texte knihy neboli vynechané ani *Vojnové zverstvá slovenských vojakov*. Dňa 2. augusta 1942 v bieloruskej obci Maloduš zastrelili príslušníci slovenskej Zaisťovacej divízie 15 miestnych obyvateľov na rozkaz veliteľa trestnej výpravy npor. Ladislava Kleinerta, ktorý bol za to po vojne odsúdený na trest smrti a popravený. Po bitke pri Lypovci z 22. júla 1941 osobne zastrelil 12 červenoarmejcov veliteľ 5. roty kanónov proti útočnej vozbe npor. Leopold Ďurana. Podkapitola *Krvavý incident príslušníkov 1. čs. armádneho zboru* pripomína zastrelenie 267 karpatských Nemcov

a Maďarov príslušníkmi 17. pešieho pluku z Petržalky, ktoré sa odohralo v noci z 18. na 19. júna 1945 pri Pílerove a je známe ako „Masaker na Švédskom vale“.

Prínos predmetnej publikácie vydanéj v čase 80. výročia Slovenského národného povstania je zvyraznený okrem bohatého penza faktografických údajov, z nich viacerých publikovaných prvýkrát, predovšetkým vyváženosťou popisovania atrocít na území Slovenska počas druhej svetovej vojny. Aj keď sa nepochybne najväčších represálií na našom teritóriu dopustili ozbrojené sily a bezpečnostné zbory Tretej ríše, autor čitateľom priblížil tiež zločiny sovietskych, rumunských, slovenských, resp. československých vojakov i partizánov, ktoré v špirále vojnového násillia mali rovnako svoje miesto. Pre komplexnosť výpočtu obetí konfliktu boli do textu zahrnuté takisto vraždy spáchané príslušníkmi Hlinkovej gardy a maďarskej armády i žandárstva. S ohľadom na viacero kníh venovaných histórii Slovenska z rokov 1944 až 1945 z pera Marcela Maniaka už možno tohto autora bezpochyby označiť za významného publicistu z oblasti slovenských dejín v období druhej svetovej vojny. Pozornosť čitateľskej obce si jeho monografia nepochybne zaslúži.

Rudolf Manik

DOLÁK, Jan. *Vizualizace myšleného : expozice muzeí České republiky*. Brno : Technické múzeum v Brně, 2024, 80 s. ISBN 978-80-7685-045-3.

[Recenzent]: *Pred nedávnom som bol požiadaný o recenzovanie zaujímavej monografie, ktorá sa venuje problematike expozícií, ich realizácií, úprav a chýb v múzeách v Českej republike. Už pri prvom čítaní ma jej obsah značne zaujal. Hoci je toto dielo venované múzeám v Českej republike, problémy v tejto monografii sú tak podobné s tými na Slovensku, že v niektorých prípadoch by stačilo len zmeniť názov múzea za slovenský ekvivalent a zvyšok by mohol byť viac-menej zhodný. Keďže autor v monografii poukazuje rovnako na progresívne, ako aj negatívne skutočnosti, môže byť táto publikácia veľmi vhodnou a inšpiratívnou aj pre múzeá v slovenských mestách. I preto som sa rozhodol upozorniť na túto monografiu aj formou tejto recenzie.*

Monografia *Vizualizace myšleného : expozice muzeí České republiky* na prvý pohľad zaujme nielen svojím názvom, ale aj motívom obálky. Autor si ju vytvoril sám..., respektíve mu ju vytvorila umelá inteligencia (AI). Akoby predznamenovala jeden z hlavných okruhov múzejnej expozíčnej problematiky. Moderné technológie, ktoré stále viac prenikajú do všedného života a rovnako aj do múzejných výstav. V mnohých prípadoch však prenikajú príliš razantne a na úkor hlavného zmyslu múzejnej práce. To vidíme nielen v múzeách v Českej republike, ale po celom svete. Ide o problém zásadný a koncepčný. Ale to rozhodne nie je jediný problém.

Jan Dolák je renomovaný muzeológ, ktorý má bohaté osobné skúsenosti z celého sveta. Navštívil a pozná nespočetne veľa múzeí, a preto môže kvalifikovane komparovať. Východiská, ktoré zastáva, sú zjavné aj z iných jeho prác, korelujú s klasickým európskym alebo presnejšie stredoeurópskym poňatím muzeológie, na báze Beneša, Waidachera, Stránskeho a ďalších. Jednu zo zá-

sadných teorém, z ktorej Jan Dolák vychádza aj v tomto diele, je možné pripomenúť: *Primárnym médiom múzea je konkrétni a jedinečný naturfakt a artefakt, nikoli mentefakt. Primárni zprostredkujúci metódou je výstava, nikoli učení alebo výpůjčka. Primárnym cieľom je chápaťci prožitok, a ne získavání vedomostí nebo dovedností.* Tieto slová, ktoré Jan Dolák cituje, vyslovil Friedrich Waidacher. Sú stále aktuálne a platné, čo sa, žiaľ, v múzeách často nedodržuje.

V súčasnej dobe vzniká mnoho inštitúcií, ktoré sa na múzeum len ponášajú a hoci často nesú názov múzeum, múzeami nie sú. V Čechách, ale aj u nás, vznikajú rôzne mestské alebo obecné izby tradícií, či drobné obecné múzeá s náhodnou a často aj neevidovanou zbierkotvornou činnosťou, niekedy aj bez zbierkotvornej činnosti. Na druhej strane, aj etablované múzeá čoraz viac využívajú prístupy a metódy vo vzťahu k verejnosti, ktoré by mali byť v múzeu maximálne len parafernálne. Jan Dolák osadzuje svoje poznatky do modrených prúdov, ktoré neobišli ani múzejníctvo. Ako extrém týchto snáh je nelogický koncept múzea bez zbierok.

Zrejme aj v dôsledku týchto otázok Jan Dolák v úvode svojej knihy pristúpil k vysvetleniu svojho zámeru. Píše, čo kniha je a čo rozhodne nie je. Čitateľ dostane vecnú informáciu a dokáže si rýchlo vytvoriť základný rámec obrazu, ktorý ho čaká vo vnútri knihy. Následne definuje pojem múzeum a predovšetkým stanovuje, čo múzeum je a čo nie je. Akým spôsobom, už bolo čiastočne naznačené v predchádzajúcom texte. Ide o základné tézy, bez ktorých nie je možné preklenúť ideový zámer hlavného predmetu diela. Tým je, samozrejme, výstavníctvo a vizuálna reprezentácia múzea.

Po úvodnom vymedzení témy sa autor venuje jednotlivým otázkam výstavnej praxi v múzeách. Jednotlivé kapitoly sú príznačne nazvané otázkami, ktoré autor ďalej analyzuje. Kapitoly: *Kde? Co a jak? Do kdy? Na jak dlouho?* V nich čitateľ nájde odpovede na položené otázky, no nejde o učebnicový výklad, ale o odpovede, ktoré vyplývajú z praxe a dlhoročných skúseností autora. Preto odpoveďami zákonite nemusia byť tézy a poučky, presné kauzálne definície, ale autor skôr vysvetľuje, ako k odpovedi môže prísť priamo zamestnanec múzea, ktorý ad hoc realizuje výstavu. Prax prináša množstvo nuáns a špecifických problémov, ktoré sa do poučky akosi „nezmestia“. Jan Dolák to vie, preto vo svojich odpovediach nabáda čitateľa – realizátora na vlastné odpovede. Aké riešenie pri danom probléme je v zmysle muzeologických koncepcií ešte prípustné a aké nie, čo je potrebné zohľadniť a čo až tak dôležité nie je. Práve táto koncepcia textu je univerzálna a môže ju veľmi dobre využiť aj čitateľ – zamestnanec múzeí alebo inštitúcií podobných múzeu aj na Slovensku (prípadne v iných krajinách).

Za tzv. „otázkovými kapitolami“ nasledujú ďalšie, ktoré sa zameriavajú na výtvorné riešenia múzejných expozícií, a to aj v kontexte povahy múzea. Je pochopteľné, že rôzne zamerané múzeá pristupujú k výstavnej činnosti podľa svojej špecifikácie. Autor tieto aspekty ďalej rozvíja. Podrobnejšie sa venuje niektorým špecifickjším otázkam, často v presahu do podstaty samotného múzea. A tak si všima napríklad výstavníctvo v múzeách a galériách, ktoré koncepcne považuje tiež za múzeá. Tu snáď sa dá nesúhlasiť s autorom, ktorý tieto dve inštitúcie zjednocuje na základe toho, že (podľa autora) sa de facto všetko dá považovať za umenie. Ako príklad uvádza Múzeum dizajnu v Bratislave. Uniklo mu však, že rozdiel nespočíva v prezentovaných exponátoch, ale v spôsobe zbierkotvornej

činnosti. Ide však len o teoretický problém a v kontexte zvolenej témy ide o problém marginálny. Praktického výkonu realizácie výstav sa nedotýka.

Podobne komparuje aj múzeá a science centrá, múzeá a pamiatky a múzeá visitors friendly. Ide o nové koncepcie a nové prístupy, ktoré prinášajú tak zaujímavé formy a spôsoby prezentácie, ako aj neduhy, kde sa muzeá rôznymi spôsobmi dostáva na vedľajšiu koľaj, čím je degradovaná samotná podstata múzejníctva. Na tieto aspekty múzejníckej práce pri koncipovaní a realizácii výstav si musí dať zamestnanec múzea zvlášť pozor. Zaujímavá je kapitola s mierne „veselým“ názvom: Exoti v múzeu. Tu sa autor venuje špecifickým muzeáliám, ktoré do múzea (možno len na prvý pohľad a možno skutočne) nepatria. Ide o pomerne bežnú záležitosť, ktorá sa dotýka všetkých a najmä starších múzeí. Niekedy však ide o opodstatnený predmet, niekedy nie. Tu je potrebné zdôrazniť, že často ide skôr o problém muzeologický, ktorý stojí na nesprávnej selekcii v procese muzealizácie, než problém výstavný. Takéto pochybenia je v muzealizačnom procese pri výstavách potrebné eliminovať a neaplikovať tieto objekty do expozície. Niekedy sú však „exoti“ do expozície zaradení úmyselne. To je už vážnejší problém.

O každom z predchádzajúcich problémov by sa dalo napísať určite viac. Inak povedané, každá z uvedených kapitol by sa dala rozvinúť na samostatnú monografiu. To však nebolo cieľom autora. Dôležité je, aby bol čitateľ navedený na správnu cestu a potom si už k svojmu problému nájde aj ďalšiu odbornú literatúru. V tomto bode by sa dalo celé dielo uzavrieť, ale autor pokračuje. Pridáva množstvo konkrétnych príkladov, dobrých a zlých, ktoré opisuje, vysvetľuje a dokumentuje. Čitateľ sa tak o nich nielen dozvie, ale môže si urobiť aj predstavu na základe textu i početných fotografií. V závere monografie si autor kladie otázku, ako ďalej. Zhodnocuje svoje názory a sumarizuje ich do bodov, kde odporúča alebo vymedzuje základné mantinely výstavnej činnosti. Väčšinu z nich sme v tejto recenzii pri jednotlivých kapitolách aj naznačili. Autor uzatvára svoje dielo v určitom futuristickom svetle triezveho uvažovania. Nebáť sa moderných technológií a inovatívnych postupov, ale pamätať na to, čo je múzeum a akému účelu slúži, a mať na pamäti, že alfa a omega múzejného výstavníctva je jedinečný a autentický objekt – muzeá.

Monografia je vydaná vo formáte B6, ako paperback, má 76 strán, je recenzovaná a disponuje použitou literatúrou a abstraktom v angličtine. Knihu vydalo v roku 2024 Technické múzeum v Brne. Na záver je možné skonštatovať, že toto dielo je výbornou pomôckou pre každého (nielen múzejného) zamestnanca, ktorý chce vytvoriť múzejnú alebo na princípoch múzejných nejakú novú expozíciu. Nájde tu mnoho ponaučení, príkladov správnych a nesprávnych postupov a dokáže tak zostaviť hodnotné dielo. Kniha je síce postavená na situácii a príkladoch z Českej republiky, ale, ako to už bolo uvedené aj v úvode, bez väčších problémov je aplikovateľná a využiteľná aj na Slovensku.

Richard R. Senček